

KDY A JAK SE NEJEDLÝ ROZEŠEL S GOLLOVOU ŠKOLOU

Miloš Havelka

When and How Zdeněk Nejedlý Parted Company with the Goll School

This study distinguishes four stages in the development of Nejedlý's historical work: positivist student, philosophizing historian, left-wing „realist“ and „awakener“ of a „socialist“ nation. It highlights a detailed analysis of Nejedlý's arguments typifying the transition from the second to the third stage, which is characterized in this paper as a departure from the scientific principles of the „Goll school“. This period is typified by Nejedlý's paper *On the Meaning of Czech History* (1913) and *The End of Liberalism in Historiography* (1921), in which Nejedlý bases himself both on Masaryk's criticism and on his own interpretation of socialist ideas and liberalism. For his rejection of „Goll's historiography“ and his objectivistic maxims, he devises the term „historical liberalism“, which he believes is supposedly based on the superficial „liberalism“ of historical knowledge. However, it turns out that neither in the third nor the fourth stage of his intellectual development was Nejedlý a Marxist as the term was understood at that time, but rather a belated socialist-oriented national „awakener“.

Miloš Havelka (*1944) působí na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy, milos.havelka@googlemail.com

Hodnocení disertace Zdeňka Nejedlého *Česká misie Jana Kapistrána* z pera jeho učitele Jaroslava Golla, dodnes platicího za hlavního reprezentanta českého historického realismu a za pozitivistického badatele, respektujícího spíše deskriptci fakt a kritické zpracování pramenů než hledání skrytých významů a širších souvislostí, může v jednom ohledu překvapovat. Obsahovalo totiž zřetelný kritický osten, problematizující smysl a produktivnost „přílišné podrobnosti [Nejedlé-

ho] vypravování“.¹ Na práci, vzniklé v jeho semináři a předložené v roce 1900 k dalšímu řízení, Jaroslav Goll tak velmi záhy vystihl cosi, co pozdější čtenáře a kritiky na Nejedlém iritovalo: jeho zamilovanost do transgreditních daností,² líčení bočních linií událostí a jejich podrobností, popisy ornamentálních faktů, to vše bez ohledu na význam, které má podobné líčení pro celek. Většina Nejedlého prací byla přetížena spoustou často nadbytečného materiálu, takže první díl monografie o Smetanovi z 30. let 20. století, který měl vylíčit Smetanovo dětství, F. X. Šalda posměšně přejmenoval na *Dějiny pivovarnictví v Čechách*.

V obou případech, „Kapistrana“ i „Smetany“, asi větší roli než gollovský požadavek tematické sevřenosti, přesvědčivé kritiky pramenů, znaleckého vniknutí do látky, vidění historické epochy zevnitř, z jejího vlastního myšlení, zejména historické konkrétnosti a vykazování reálné povahy faktů, z nichž se vychází, hrály asi Nejedlého návyky a zkušenosti ze spolupráce s Čěnkem Zíbrtem a Václavem Schulzem v archivu Musea Království českého, a zejména pak Zíbrtovo velmi široké a málo strukturované pojetí kulturních dějin i jeho využívání „koloritních“ pramenů. V práci o misii Jana Kapistrana se to projevilo například Nejedlého ochotou uvádět – byť kriticky – nejrůznější dobové pomluvy, klevety a předsudečná hodnocení, která k celkovému záměru práce vlastně nic nepřínášela.

Nejedlého původní chápání historiografické práce, založené na kvantitativním přesycení materiálem, se nakonec vyčerpávalo – mám-li opakovat Golla – jen oním „někdy až příliš podrobným“ vypravováním. Nikdy však nedospělo k teoretickému či hermeneutickému ponoru do hlubších vrstev historického procesu a k jejich strukturním souvislostem, překračujícím pouhé zřetězení událostí.

Takovýto důraz na fakta a pramennou kritiku pak může jistě vzbuzovat oprávněné rozpaky s ohledem na Nejedlého pozdější projevy a tvrzení, třeba o tom, že historik musí umět „překládat historické jevy do dnešní řeči“,³ aby probouzel „ony tradiční, v hloubi českého lidového člověka tkvící představy i city, jež v nás vstúpila kdysi už naše husitská revoluce“,⁴ v níž „se uvolnily všechny síly

1 „Práce tato je založena na pramenech a jejich kritice. Kritika je podrobná a správná. Na tom založeno vypravování – někdy až příliš podrobné. [...] Práce přináší proti dosavadní literatuře pokrok v dalším poznání. Lze ji tedy (ježto formu lze pochválit) uznati za výbornou.“ Cituji podle JAROSLAV STRÍTECKÝ, JOSEF HANZAL, *Předmluva*, in: Zdeněk Nejedlý, *Umění staré a nové*, Praha 1978, s. 12.

2 Tzn. biologických, politických a sociálních faktorů, které působí nebo mohou působit na průběh života, názory a tvorbu umělce. K tomu srov. SANDRA KERSTEN, MANFRED F. SCHENKE, *Spiegelungen. Entwürfe zu Identität und Alterität*, Chemnitz 2004, s. 251.

3 ZDENĚK NEJEDLÝ, *Komunisté, dědici velikých tradic českého národa. Výbor statí*, Praha 1978, s. 44.

4 Z. NEJEDLÝ, *Komunisté, dědici velikých tradic českého národa*, s. 56.

probuzeného mladě zdravého národa“.⁵ Nejdrastičtějším příkladem podobných „překladů“ do dnešní řeči je pak Nejedlého prvoplánové spojování husitství s komunismem,⁶ vrcholící v komicky prezentistické tezi, že „komunismus Jana Žižky je zajisté daleko bližší českému národu než fašismus císaře Zikmunda“.⁷

Můj text se chce ale zaměřit jen na jeden aspekt vývoje historického myšlení Zdeňka Nejedlého – na naznačení některých motivů jeho teoreticko-metodologického rozchodu s vědeckými principy Gollovy školy. Politický rozchod byl asi starší, jak signalizuje Nejedlého příklon k Masarykovi už v době studií.

Obrazně lze asi říci, že z hlediska intelektuální biografie existují přinejmenším „čtyři Nejedlí“: 1) Pilný „pozitivistický“ student, dlouho překonávající gymnaziální romanticko-vlastenecké poblouznění národními dějinami. Toto údobí fakticky končí nástupem na univerzitu a prací v Museu Království českého. Symbolicky bylo vyjádřeno Gollovým posudkem a obhajobou disertace. 2) Dále je to filozofující badatel Nejedlý, pokoušející se těsně před první světovou válkou propojit badatelské základy Gollovy školy s metahistorickými problémy historiografie, jak se je domníval nalézt zejména v Masarykově filozofii českých dějin. Důležité pro další intelektuální vývoj Nejedlého ale bylo to, že ve shrnování problémů, podobností i rozdílů ve stanoviscích „Gollovy školy“ a „Masarykovy sekty“ pro sebe tematizoval nejen ohniska svého dalšího historického a kulturního zájmu (národní a sociální poslání husitství, logická proměna českého bratra v sociálního demokrata, hudba jako ... kus filozofie českých dějin, znalost života lidu jako předpoklad znalosti sil života národního),⁸ ale v zásadě vypracoval i hlediska jejich hodnocení.

3) Třetí Nejedlý zcela opouští gollovské principy a zároveň redefinuje masarykovské intence historicko-filozofického poznání. Toto období Nejedlého činnosti symbolicky začíná statí *Konec liberalismu v dějepisectví* z roku 1921. Ta vyslovovala

5 Z. NEJEDLÝ, *Komunisté, dědici velikých tradic českého národa*, s. 93.

6 Z. NEJEDLÝ, *Komunisté, dědici velikých tradic českého národa*, s. 35: „Mluvil jsem již kdysi (...) se soudruhy z jiných národů, a ti často až se závistí pozorovali, co pro nás, české komunisty, znamená např. stále živá v našem lidu tradice husitská. Zvláště smutně na tom byli němečtí soudruzi, neboť u Němců není vůbec tradice, jež by vedla až takto do nejnovější doby jako u nás a stále v soulase s novými pokrokovými snahami lidovými a národními.“ Přehlédnutí německé selské války, patřící do podobného proudu jako husitství, již takovou pozornost věnoval Bedřich Engels, je pro Nejedlého prezentistické myšlení naprosto příznačné.

7 Cituji podle J. STRÍTECKÝ, J. HANZAL, *Předmluva*, s. 3.

8 ZDENEK NEJEDLÝ, *Spor o smysl českých dějin*, in: *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*, (ed.) Miloš Havelka, Praha 1995, s. 356–357, 359.

snahu o zaujetí zcela „nové“ metodologické pozice, přitom politicky levicové a značně prokomunistické. Gollovský historický realismus zde byl explicitně zjednodušen na pouhý výraz mezitím ztroskotavšího politického liberalismu, jemuž pak v obecnější rovině mělo údajně odpovídat i ztroskotání „liberalismu metodologického“, což Nejedlému tehdy znamenalo zhroutilí předem nezaujatého, o objektivitu usilujícího historického poznání ve prospěch dějepisectví angažovaného, programově se vztahujícího k politickým otázkám doby. Tento třetí Nejedlý; asi bychom ho měli (třeba oproti konzervativnímu Emanuelu Rádlovi) označit jako „levicového masarykovce“, byl autorem velkých, ale nedokončených monografií (Lenin, Masaryk, Smetana). V drobnější odborné a angažované publicistice oné doby se Nejedlý pokoušel formulovat tzv. aktuální úkoly národa a kultury, jimž má historiografie vlastně sloužit a které se v posledním, „po-moskevském“ (4) „buditelsko-socialistickém“ údobí života a tvorby dále politizovaly, radikalizovaly – a většinou dalekosáhle reformulovaly, ať už ideologickými zásahy do vlastních starších textů, anebo posunováním jejich kontextů. Jako příklad mohou sloužit formulační změny, vynechávky a nové kontextování druhého vydání stati z roku 1913 o smyslu českých dějin. Není ale zcela jasné, do jaké míry se jednalo o zásahy vlastní Nejedlého ruky a do jaké míry to byly „opravy“ a „aktualizace“ jeho vydavatelů, zejména Františka Pekárka.

Zajímavé však je, že základní masarykovskou epistému jednotného smyslu českých dějin nebylo možné ani tehdy zcela zastrít. Přežívala možná méně zřetelně, nicméně rekonstruovatelně, a to jak v teoretickém přitakání potřebě obecné národní historiosofie,¹⁰ tak v rozložení historických vrcholů českých dějin a v konstrukci jejich údajných kontinuit. Postupně se ale proměnilo jejich hodnocení a důraz na jejich humanitní a demokratický obsah se posunul na jejich údajně pro-socialistickou dimenzi.¹¹

9 Nejedlého moskevská emigrace se mi zatím zdá málo probádaná, takže ji jako případné zvláštní období nelze tematizovat.

10 Později to formuloval následovně – Z. NEJEDLÝ, *Komunisté, dědici velikých tradic českého národa*, s. 35: „Vždy to byly lidové vrstvy, jež byly vlastním národem, a (...) ony to byly, jež přejímaly staré i tvořily nové národní tradice v souhlase s novou dobou, i vedly tak a i dnes vedou národ stále vpřed. A že tím vzniká přímo obdivuhodná jednota našeho národního vývoje, jež našim tradicím dodává i zvláštní sílu, neboť skládá se tak vrstva na vrstvu a vzniká společná linie, jež se táhne i spojuje všechny ty historické složky a zjevy v jeden řetěz, od oné drobné šlechty ve středověku přes husitského sedláka a řemeslníka i potom zase národního buditele až k dnešnímu vlasteneckému proletáři.“

11 Je zajímavé, do jaké míry Nejedlý na jedné straně dále rozvolňuje realistické (Gollovy) principy historické práce, ze kterých odborně vyšel, orientaci na objektivně jsoucí historickou materii

Z Gollova semináře si Zdeněk Nejedlý přinesl přesvědčení o národní, a nikoli náboženské povaze jednoty českých dějin, přesvědčení později Josefem Pekařem systematicky rozpracované proti Masarykovi, přičemž historické proměny národní substance se zde nezdály tak důležité jako možnosti pojmu, tvarujícího představu pokroku a národní emancipace. Ale říkají-li dva totéž, nemusí to znamenat totéž. V intenci Gollova historického realismu „národní“ v protikladu k „náboženskému“ znamenalo tolik jako orientaci na faktické a konkrétní, a vlastně znamenalo důraz na autenticitu dějin. Přitom se mohlo předpokládat, nebo alespoň věřit, že smysluplná jednotící souvislost událostí vyplyne ze samotných *res gestae*, které nevyžadují odhalení žádné platonské *methexis*, ať už z ideje humanity, z tolerance nebo prostřednictvím náboženského smyslu.

Nejedlý, oproti Gollovi a jeho přímým žákům, vedle toho a navíc požadoval právě historické rozpracování samostatné filozofie českých dějin. Neboť, jak v oné době Nejedlý tvrdil, „historie empirická vykonala svůj úkol“ až tehdy, „když nám vyložila přesně, co a proč se stalo (...) pak spekulativní duch lidský může z toho odvodit své důsledky“.¹² Výklad dějin a vyvozování důsledků zde ale ještě byly záležitostmi spekulativního lidského „ducha“, a tudíž vlastně něčím meta-historickým.

„Pravda“ českých dějin tak ale začala existovat v modu rozdvojení jako vnitřně nesjednotitelná správnost obou přístupů, tzn. vědeckého, resp. historického, a filozofického, resp. filozoficky mravního, tedy na jedné straně toho, co bylo a co se stalo, a na straně druhé toho, co být mělo anebo co být má. To, že jde o normativní, hodnotově temperované pojetí historického výkladu, není doufám třeba příliš zdůrazňovat.

Uznání obou přístupů, čistě historické a empiricky dosažitelné tematizace historických jevů na jedné straně a v myšlence národa založené vyšší ideji historického pohybu na straně druhé, mělo pro pochopení empirické skutečnosti českých dějin dost zásadní důsledky: zdá se, že ve filozofii dějin, jak ji chápal a tehdy požadoval Nejedlý, se pojem národa zcela substancializoval jako tvůrce

a intersubjektivně vykazatelná fakta, a na místo toho zavádí moralizující kategorie jako „národní charakter“ („i vešlo husitství přímo v charakter národa a zůstalo jím dodnes“ – Z. NEJEDLÝ, *Komunisté, dědici velikých tradic českého národa*, s. 47), „historické zapomenutí“ („tak buržoazie v paměti národa zaplatila svou zradu na husitské lidové revoluci úplným zapomenutím“, s. 19.) apod. A na druhé straně, jak se vzdor pokusům o redefinice stále držel masarykovského schématu spontánního českého lidového demokraticismu (s. 39) a humanity (s. 138).

12 Z. NEJEDLÝ, *Spor o smysl českých dějin*, s. 328.

hodnot a (nezávislý) nositel všech historických pohybů, což později umožňovalo zcela mazat rozdíly mezi badatelským a aktivistickým přístupem k historickým skutečnostem.

Jednota a sekularizovaný smysl dějin se Nejedlému mohly stát právě tak plodem samostatného, v dějinách samých působícího národního úsilí, jako naopak výsledkem kolektivního, buditelky aktivistického a v tomto smyslu příkladného úsilí o národ, přičemž obojí, národní úsilí i úsilí o národ, se mu projevovaly a ukazovaly v české kultuře a údajně byly zjistitelné v jejich vrcholných projevech, zejména v hudbě a literatuře. Masarykovy platonsky pojaté ideje humanity, demokracie a náboženské tolerance se tak sice zesvětlily, ale právě proto mohly být nahlédnuty jako přímý plod „národního života“. Masarykova původně protinacionalistická koncepce českých dějin, která v konceptu humanity jako zvláštní ideje mířila do univerzálních dějin a jako transnacionální mravní požadavek chtěla zavazovat každého jednotlivce, resp. každého občana, se u Nejedlého naopak stala prvoplánově „národní“ a stejně prvoplánově se o něco později mohla proměnit v „lidovou“ a „sociální“, přičemž nejvyšším úkolem historika se stala povinnost, aby „z duše národa vposlouchal vyšší stoletími do ní vštípené mravní hodnoty“.¹³

To, co bylo původně odpojeno, totiž odborná historiografie a opožděné, ideou „lidovosti“ nesené, ještě ze studentských dob pocházející, národně-sociální buditelství, se u Nejedlého dokonce mohly záhy propojovat v silnou tezi, že národní dějepisectví „jest spíše otázka užitečnosti naší historiografie než samotného jejího národního ducha“.¹⁴

Přijetí požadavku, aby se filozofie dějin stala přirozenou a samostatnou disciplínou historického myšlení, směřovalo dost jednoznačně do oblasti ideového dějepisectví, které, jak ukazuje Nejedlého pozdější vývoj, se snadno mohlo proměnit v politiku s dějinami,¹⁵ v ochotu vysvětlovat události a epochy legitimizačním způsobem a podrobovat okamžitým potřebám politické propagandy.

To už znamenalo více než jen symbolický rozchod s dějepisectvím Gollovy školy, jejíž příslušníci filozofii dějin považovali za pouhý přežitek romantického dějepisectví.

13 Z. NEJEDLÝ, *Spor o smysl českých dějin*, s. 330; podobně TÝŽ, *Komunisté, dědici velikých tradic českého národa*, s. 74.

14 *O smyslu českých dějin*, Praha 1952, s. 121.

15 Těto problematice se začala obecně a komparativně věnovat systematická pozornost zejména po roce 1989 – srov. EDGAR WOLFRUM, *Geschichte als Waffe. Vom Kaiserreich bis zur Wiedervereinigung*, Göttingen 2001; HEINRICH AUGUST WINKLER, *Griff nach der Deutungsmacht. Zur Geschichte der Geschichtspolitik in Deutschland*, Göttingen 2004.

Později, u „čtvrtého“ Nejedlého, se vztah mezi dějinami, resp. historickou skutečností, a mezi jejich ideovostí stal zcela nefilozofickým, resp. „nespekulativním“, ale naopak bezprostředním, vlastně přímým a zdánlivě jednoznačným. Nejedlý uvěřil, že v jádru dějin dochází k dění obecně „Pravdy“. Už nešlo jen o její definitivní vyjevování ve výtvorech národní kultury, ale o směřování k určitému konečně platnému sociálnímu stavu, který celku uděluje smysl a který zároveň běh dějin vytváří a nese. Národní svoboda a sociální spravedlnost tedy nejsou jen samotným cílem historického pokroku, ale zároveň i jeho působící vnitřní silou. Právě něco takového se pak mohlo Nejedlému zdát velice blízkým k jinak, jiným způsobem a na jiném materiálu formulovanému pojetí dějin v „historickém materialismu“.

Jak už naznačeno, asi poprvé se Nejedlého podobné distance od postulátů Gollovy školy začaly ukazovat ve stati (později poněkud rozšířené do brožury) *Spor o smysl českých dějin* z roku 1913, která mimochodem dala celé tehdejší diskusi její dodnes užívané pojmenování.

Jakkoli nemohl souhlasit ani s řemeslným provedením, ani s náboženskou intencí, Nejedlý vyzvedl inspirativní význam Masarykových spekulativních hypotéz a jejich autora se zastal proti požadavkům dominujícího, národně však podle něho málo angažovaného vědeckého realismu, jehož požadavky v poslední instanci „svazují vědě křídla vzletu“,¹⁶ neboť, jak Nejedlý zdůrazňoval, „velký duch již proto, že jeho velikost je jednostranná, působí na současnost i odporem, který vyvolává“.¹⁷ Označení vědecký realismus, který zde Nejedlý pro Golla a jeho stoupence použil, je mimochodem přesnější než dodnes užívaný termín „historický positivismus“, označující pouhé ulpívání na faktech a zavedené asi poprvé T. G. Masarykem 1910 v jeho odpovědi Pekařovi.

Masarykův význam přitom Nejedlý formuloval poněkud konfúzním způsobem: „My jsme si vždy cenili Masarykových tezí filosofických. A takovými mohou zůstat i jeho teze z filosofie dějin. Lze přece vyvodit takové teze v postulátů mravních, ale také z předpokladů psychologických. [...] Názory Masarykovy o humanitě, o náboženském rázu našich dějin mohou existovat jako filosoficky správné i tehdy, když empirická historie s nimi nesouhlasí.“¹⁸

16 Srov. Z. NEJEDLÝ, *Spor o smysl českých dějin*, s. 322; podobně J. STRÍTECKÝ, J. HANZAL, *Předmluva*, s. 11.

17 Z. NEJEDLÝ, *Spor o smysl českých dějin*, s. 325.

18 Z. NEJEDLÝ, *Spor o smysl českých dějin*, s. 331–332.

V této souvislosti by možná stálo za to položit si otázku, do jaké míry Nejedlý do teoretických problémů filozofie dějin a jejich možností vlastně pronikl¹⁹ a do jaké míry mu tato disciplína znamenala jen široký, spíše politicky a vlastním životním přesvědčením založený kvazi vědecký rámec pro dějepisectví spíše intuitivní a – jak od mládí toužil – pro dějepisectví „umělecky tvořivé“.

V tomto ohledu Nejedlý Masarykovi příliš filozoficky nerozuměl, a sice podobně, jako později filozoficky a metodologicky příliš neporozuměl Marxovi a marxismu. Tak jako většina jednostranně empiricky orientovaných českých historiků filozofii a teorii nahrazoval politikou, případně teorii zaměňoval s ideologií. Masarykovy i Marxovy pojmy Nejedlý používal více propagandisticky než systémově, nebo dokonce analyticky, nevadilo mu, že „český lid“ není proletariát, že „národ“ není „antagonistická společnost“, že „národní emancipace“, jakkoli její sociální složku nelze podceňovat, není „třídní boj“ a hlavně že „náboženská reformace“ není ani „lidová demokracie“, ani komunismus. Tendenci vykládat náboženský konflikt jako národnostní (a v obojím později jednostranně zdůrazňovat komponentu sociální) měl společnou s Jiráskem, jehož dílo ho přitahovalo téměř ve všem. Dlužno však poznamenat, že s podobnými zkratky nepracoval po roce 1945 Nejedlý sám.

Dokonce by se dalo říci, že šel intuitivně a spontánně vstříc obecné nacionalizaci sovětského stalinského marxismu, k níž docházelo od poloviny 30. let; politicky bylo toto stanovisko spojeno s ideologií „lidové fronty“ a teoreticky připraveno rozchodem s univerzalistickými nároky světové revoluce a vlastně už tezemi o budování socialismu v jedné zemi.

***

Před první válkou započaté vzdalování od principů vědeckosti Gollovy školy završila Nejedlého stať z roku 1921 *Konec liberalismu v dějepisectví*. Její název je příznačný a záměr rozchodu s gollovským dějepisectvím na rozdíl od předchozí stati explicitní. Text je zajímavý ve více ohledech. Je možné ho číst jako jednu

19 Nejedlý zde možná ještě více než Masaryk operoval z půdy romantické filozofie dějin, kladoucí důraz na jejich linearitu, zacílení, obsahové kontinuity a jednotící smysl, s níž především sdílel přesvědčení, že celek je více než suma jeho částí: požadavek „ukazovat souvislost jevů i tam, kde by souvislost ona hledána nebyla“, s. 360; Němcová jako autorka „tajných hnutí národa“, s. 359, které mu umožňovalo zvláštní významové substituce, a to oproti dobovému chápání filozofie dějin jako teorie historického poznání, jeho možností a mezí.

z možných reakcí na sociální, politické i kulturní důsledky první světové války, na zhroucení staré sociální struktury a s ní spojených privilegií, na sblížení různých vrstev společnosti a jejich průnik ve vzájemné bojové odkázanosti, na kolektivismus a politické posuny doleva, na zdůraznění generačních rozdílů, na nástup „mláď“ ze zákopů a otevírání mezigeneračních konfliktů, na rozpad měšťanské kultury v nastupujících avantgardách atd., nehledě na iluze vzbuzené bolševickou revolucí. Nejedlý chtěl z této situace vyvodit zásadní důsledky, v mnohém se však pohyboval v mainstreamu tehdejších reflexí (srov. úvahy o „nástupu levice“ a „novém kolektivismu“, o „proměně dělníka“ a „totální mobilizaci“, o státním intervencionismu apod.).²⁰

V kritice historického liberalismu přitom Nejedlý vycházel z teze, kterou neprokázal ani nedoložil, že „historie se za války zpolitizovala“.²¹ Zda tím myslel státoprávní, na udržení mocnářství zaměřené aktivity Josefa Pekaře nebo Gollův pokus z počátku války o založení prorakouské politické strany, ale není zřejmé.²²

Teoreticko-metodologické důvody tohoto posunu k politice vysvětloval Nejedlý kompenzačně, z údajně „základní chyby předválečné historiografie“, spočívající v jejím liberalismu, údajně „vábivém svou lehkostí, přístupností a pohodlností“.²³ Jen na okraj zde lze poznamenat, že Nejedlého kritika liberalismu

20 Ve snaze promyšlet tyto skutečnosti nebyl Nejedlý osamocen, a to ani v Evropě, ani doma. Například Masaryk anonymně v prvním čísle prvního ročníku týdeníku Přítomnost reagoval na historicky první vítězství britských labouristů ve volbách na počátku 1924 a na ustavení labouristické vlády Ramsaye Mac Donalda úvahou, mylně připisovanou Peroutkovi, že *Vývoj jde doleva*. Tehdejší růst státního intervencionismu v Evropě, často probarvovaný autoritářským principem vůdcovství (Itálie, Maďarsko, Polsko, Rakousko), se odráží například v úvahách Ferdinanda Peroutky o možnostech koexistence liberalismu a socialismu (*Liberalismus po válce*, 1923) i v jeho snaze v proměněch okolností ukazovat trvalost ideje (*O obavnosti liberalismu*, 1924), přičemž jako prostředek obhajoby sloužilo odlišení světonázorově-politického, individualismus a princip svobody kultivujícího liberalismu oproti jeho pojetí „jen“ hospodářskému, stavějícímu se proti úlohám státu (*Liberálové a zlaté tele*, 1926).

21 Srov. ZDENĚK NEJEDLÝ, *Konec liberalismu v dějepisectví (1921)* – přetištěno v *Antologie z dějin českého filosofického myšlení*, (ed.) MIROSLAV PAUZA, Praha 1988, s. 402.

22 Devět z deseti politických stran až do jara 1917 bylo přesvědčeno o přežití monarchie a svůj boj zaměřovalo na „historické státní právo“, které bylo pro českou politiku vyargumentováno už před válkou.

23 Z. NEJEDLÝ, *Konec liberalismu v dějepisectví (1921)* – přetištěno v *Antologie z dějin českého filosofického myšlení*, (ed.) M. PAUZA, s. 402. Údajný problém liberalismu (a vlastně i demokracie vůbec), na který zde Nejedlý naráží, byl v oné době obecněji sdílený. Nejistota, co znamená svoboda pro všechny, a tehdy časté úvahy, že mechanické sčítání demokraticky odevzdaných hlasů má svou hranici v objektivnosti jejich hodnoty, ve faktu, že hlas „vzdělance“ váží stejně jako hlas „podruha“,

zde podivuhodným způsobem sleduje Masarykovy kritiky liberalismu, jak je předložil v *České otázce*. Příklon k ideové principiálnosti Nejedlému znamenal nutný rozchod s nezaumatou, údajně liberalistickou objektivitou. Gollovská „historizace dějin“, tzn. jejich hodnotovou a legitimizační neutralizaci, budovanou na požadavku nezaumaté „objektivity“ zkoumání mimo všechny emoce, mimo stávající obrazy dějin, mimo sdílená přesvědčení a politické potřeby, zde pro něj nebyla ničím jiným než jen vypojením historického poznání z aktuálních problémů národního života.²⁴

Liberalismus jako ochránitel údajně nepotřebné, Nejedlým zpochybňované historické „nestrannosti“ údajně postrádá jakékoli „určité stanovisko v hodnocení dobra a zla“ a pro „naprostou bezzásadovost“ svého objektivismu údajně nemohl během války nikomu nic nabídnout.²⁵ Světová válka se Nejedlému objevila jako konec dvojakosti, a to jak badatelského objektivismu, tak (z něj vyplývající) praktické národní nezodpovědnosti. Z hlediska dějin idejí je možné tuto dvojakost vykládat v kontextu romantických kritik, tzv. „rozdvojení“ „objektivit“ rozumu a „niterné přirozenosti“ hodnot, které se – mimochodem řečeno – staly také základem kritiky lidského odcizení u mladého Marxe, což by ale byla analogie čistě vnější.

Základní situaci „rozdvojení“, totiž subjektivit (autora) a objektivit (světa), v jehož stínu stála věda vlastně po celé 19. století, kdy se do kulturní, resp. soukromé sféry (scientisticko-pozitivisticky) vytlačovalo vše, co objektivující osvícenský rozum nebyl s to učinit předmětem svého nezaumatého zkoumání, tzn. nejen „sekundární kvality“ předmětů (jako je barva, vůně apod.), ale zejména

nebyly pro Nejedlého tak důležité jako údajná neschopnost liberalismu – a z něho vycházejícího objektivistického dějepiscetví – aby odůvodnil trvale nadindividuální závaznost národních hodnot, založil jejich nerelativistickou platnost a definoval jejich historického nositele. Poznání, že formální princip rovnosti, otevřenosti a nezaumatosti zde nutně musí vítězit nad obsahovým a že hodnoty nelze bezprostředně vyvozovat z historické empirie, by bývalo ovšem vyžadovalo vyrovnání s Kantem, k němuž Nejedlý nikdy nedospěl.

24 Asi jen na okraj a jen velmi stručně by zde mohla být položena otázka, do jaké míry Nejedlého „pojmy“ a některé formulace („národní organismus“, „historická tvořivost lidu“, „vývoj národa“ a jeho „život“, „zkušenost lidových vrstev“ apod.) z této i pozdější doby pocházejí z nereflektované (a jejího pragmatismu zbavené) „filozofie života“ z dob jeho vysokoškolských studií. To by mohl naznačovat i Nejedlého zájem o dílo Friedricha Nietzscheho, který se asi netýkal jen jeho wagnerovských studií.

25 Z. NEJEDLÝ, *Konec liberalismu v dějepiscetví (1921)* – přetištěno v *Antologii z dějin českého filozofického myšlení*, (ed.) M. PAUZA, s. 402. Obojí, liberalismus i demokracie, jsou ale právě „nominalistickými“ způsoby myšlení a hodnoty v nich vznikají volbou a stabilizují se konsenzem.

hodnoty a nadindividuální ideje kultury (jako jsou dobro, víra, krása, láska, naděje, spravedlnost apod.), Nejedlý pro sebe vyřešil příklonem k ideologii „národní pospolitosti“ (a její kultury), která se mu zdála podobné hodnoty vytvářet, stabilizovat a uskutečňovat.

Oproti nezaujatosti liberalistického „objektivismu“ Nejedlý toužil po hodnotách substanciálních a takovými se mu zdály hodnoty historicky vzniklé, dalším životem národa stabilizované a dějinami potvrzené, hodnoty, v nichž se národ stal nejvyšší normou a rozhodujícím aktérem zároveň. Zde se Nejedlého původní „historický realismus“, svou povahou konzervativní, přinejmenším silně tradicionalistický, mohl paradoxně spojovat s idejemi radikálními a dobově revolučními, dokonce přímo naplňovat ideologicko-politicky, a tak uspokojovat romantickou iluzi intenzity a zaujatosti. Vytvořený vzorec historických reprezentací ve skutečnosti jen posiloval další možnosti politiky s dějinami a byl zvláštním způsobem přístupný pro pozdější redefinice svých komponent ve směru tzv. vědeckého komunismu. Pro svůj původ s ním však nikdy plně nesplynul.

Mám-li shrnout, pak asi takto:

1. Lze rozlišit přinejmenším čtyři fáze vývoje Nejedlého díla: pozitivistický student, filozofující historik, levicový realista a buditel „socialistického“ národa.

2. Pro naše téma ukazování Nejedlého rozchodu s Gollovou školou je důležité rozhraní mezi druhou (před první světovou válkou) a třetí (mezi válkami) fází, tj. mezi filozofujícím historikem a levicovým realistou.

3. Pro toto období rozchodu jsou charakteristické statě *Spor o smysl českých dějin* (z roku 1913) a *Konec liberalismu v dějepísectví* (z roku 1921).

4. Z Gollova semináře si ZN přinesl přesvědčení o národní, a nikoli náboženské povaze jednoty českých dějin, ovšem proti Gollovi – v Masarykově duchu – navíc žádal rozpracování samostatné filozofie českých dějin jako zvláštní historické, k potřebám národa obrácené disciplíny, umožňující legitimaci národních hodnot.

5. Po první světové válce Nejedlý navazuje na Masarykovy kritiky liberalismu a pro odmítnutí „gollovského dějepísectví“ konstruuje pojem „historického liberalismu“, který je podle něho nesen údajně povrchním objektivismem historického poznání.

6. Pozdní Nejedlý vlastně nebyl marxista, ale jen opožděný, socialisticky orientovaný národní „buditel“.